ALEXANDRU NICULESCU

„BARBARII” ŞI IMPERIUL ROMEI – OCCIDENTUL ŞI ORIENTUL EUROPEI ROMANICE

1. Una dintre sarcinile lingvisticii romanice este şi clarificarea epocii de tranziţie de la latinitate la romanitate. Se ştie că această perioadă a durat – desfăşurându-se lent şi, am spune, fără a se conştientiza trecerea de la o structură la cealaltă (vorbitorii având conştiinţa continuităţii aceluiaşi idiom) – până prin secolele VIII–IX. Dar când a început, data *a quo*, nu se poate stabili cu certitudine, cel puţin cu actualele noastre cunoştinţe lingvistice. Se poate presupune că este vorba de sec. V (sau chiar mai înainte) dacă ne gândim la textele latine „vulgare” (îndeosebi *Peregrinatio Aetheriae*), adică odată cu declinul Imperiului Romei, al instituţiilor lui politice şi, bineînţeles, al culturii de limbă latină. Anul 476, căderea capitalei imperiale occidentale sub sceptrul lui Odoacru, „regele” Skir al herulilor (de fapt, sub ordinele împăratului Zenon, 474–491, al Imperiului „de Orient”), şi tot ceea ce a urmat după aceea pot constitui o dată de referinţă. În sec. V, latina „vulgară” nu mai poate fi „corectată” sau stăvilită (cei care mai scriu în latina corectă sunt puţini), iar vorbitorii folosesc o limbă „coruptă”, incultă, o latină *circa romançium*, cum a denumit-o D’Arco Silvio Avalle, adăugând însă şi epitetele *rustica romana* (vezi *Testi*).

2. În aceste timpuri decadente au loc şi invaziile populaţiilor migratoare din Nord-Estul şi Estul Europei asupra teritoriilor imperiale ale Romei. „Barbarii”! Conceptul – şi termenul – la origine grecesc, îi denumea în Elada pe cei ce nu erau autohtoni, adică nu se identificau cu locuitorii stabili din vechime pe pământul lor. Gr. *varvarós,* trecut în lat. *barbarus*, se definea în raport cu un *establishment* ce se considera a fi reprezentantul lumii civilizate.

„Barbarul” era „străinul necivilizat”, „neomenos”, chiar „crud”, „urât” (fizic), cel care „nici măcar nu vorbea greceşte”(!). De altfel, prin *var-var*, onomatopeic, se insinua faptul că „barbarul” vorbea o limbă neînţeleasă[1].

Homer, în *Iliada*, foloseşte termenii *varvarós* şi *varvarophones* ca să-i caracterizeze pe locuitorii din Caria (lat. *Cariens*) aliaţi cu cei din Troia (vorbeau

[1] În latină, *barbarus* a generat termenul *berber* (*ber-ber*), la origine, cu aceeaşi semnificaţie.

DACOROMANIA, serie nouă, XVII, 2012, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 7–25

„stricat" greceşte!)[2]. Termenul *varvarós*, lat. *barbarus* se opunea gr. *elenós*, lat. *civis romanus*. „Barbarii" nu aveau „drept de cetate": cei nou-veniţi erau marginalizaţi şi desconsideraţi.

„Barbarii" – în primul rând cei germanici – se năpustesc asupra teritoriilor imperiale ale Romei începând de prin sec. IV–V, atât în Occident (alamanii, francii, vandalii) cât şi, un secol mai devreme, în Orient (goţii). După o fericită expresie a istoricului polonez Karol Modželewski (2006), ia naştere *L'Europe des Barbares*.

3. Problemele privind invaziile popoarelor migratoare nu au fost, credem, suficient de bine înţelese în cultura noastră istorică şi lingvistică, aşa cum merita importanţa lor. Este drept, aspectele cele mai semnificative rămân mereu incomplet cunoscute întrucât perioada Evului Mediu timpuriu (sec. IV–VIII) se găseşte adeseori *off limits*, dincolo de vizibilitatea surselor documentare. În ceea ce priveşte istoria limbii române, nu-l putem aminti decât pe Al. Rosetti (şi, întru câtva, pe G. Ivănescu), care a(u) luat în considerare ansamblul componentelor etnolingvistice ale populaţiilor migratoare asupra a ceea ce era – *in statu nascendi* – romanitatea românească. (Au lipsit, în cultura noastră, perspectivele istorico-lingvistice ale lui R. Menéndez Pidal, pentru spaniolă, şi analiza aprofundată a lui G. Devoto, pentru „la lingua di Roma".)

De fapt, nici în părţile occidentale ale Europei postlatine, de după sec. V, importanţa contribuţiei „barbarilor" (în speţă, germanici) nu a fost examinată în perspectivă social-politică şi culturală (rezultatele cercetărilor lingvistice erau considerate suficiente, iar „barbarii" se integraseră – dispărând – în comunităţile autohtone postlatine). A trebuit să intre – de curând – în circuitul occidental mai sus menţionata lucrare a lui K. Modželewski ca să se îndrepte atenţia istoricilor şi romaniştilor către Europa (occidentală) – ceea ce denumim *România.* Occidentul romanic nu este creaţia exclusivă a postlatinităţii subiacente (care continuă – demografic – să supravieţuiască, larvar sau lacunar). Contribuţia invaziilor „barbare" ale triburilor germanice a avut de asemeni un rol ce nu poate fi ignorat, nici diminuat.

Trebuie să luăm în seamă faptul că, pe ruinele Imperiului Roman, au apărut, treptat, primele entităţi statale „europene" germanice, rezultate ale invaziilor goţilor, vandalilor, francilor, vizigoţilor, burgunzilor, ostrogoţilor (create în sec. V–VI). Este drept, un rol important a avut prestigiul Romei, devenite centrul creştinismului care se extindea în jurul Mediteranei înspre Europa (pe axa sudică est–vest, sud–nord), care a condus la creştinarea „invadatorilor". Actul de supunere

[2] Până şi Sf. Apostol Paul (Pavel), în prima Epistolă către Corinteni (14 : 10–11) scrie : „În lume sunt nu ştiu câte feluri de limbi, dar niciuna din ele nu-i fără semn [= „sens", „sunet"]. Deci, dacă nu voi şti înţelesul semnului, eu voi fi barbar [*barbar* are aici sensul „vorbitor al unei limbi de neînţeles"] pentru cel ce vorbeşte, iar cel ce vorbeşte va fi barbar pentru mine" (*Biblia sau Sfânta Scriptură* (versiunea Anania), Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001, p. 1651).

spirituală faţă de religia Romei a constituit o primă LEGITIMIZARE a acestei noi configuraţii politice a Europei postlatine. Subliniem: germanice, în Occident !

4. Iată de ce – după importanta lucrare a lui Karol Modżelewski – avem şi noi datoria de a examina situaţia creată de invaziile „barbare" în părţile orientale ale Imperiului Roman – adică situaţia romanităţii orientale (carpato-danubiano-balcanice). „Barbarii lor", adică cei care au ajuns dincolo de Pannonia, Norricum şi Illyricum, în Europa occidentală, au trecut, în parte (sarmaţii, goţii, îndeosebi, iar ulterior, şi gepizii), prin teritoriile noastre, din Sud-Estul european. Ceea ce ne obligă a ne ocupa de „barbarii" Orientului. Aceştia din urmă au însă o caracteristică principală:ei nu se abat asupra unei puteri imperiale în disoluţie politică, precum aceea a Romei, ci se înfruntă cu un imperiu încă puternic. Imperiul Roman de Răsărit (*roman*, nu *latin* !) stăpânea încă – aşa cum putea – regiunile balcanice sud-dunărene (cele nord-dunărene fuseseră abandonate – parţial – de Roma în sec. III), adică Moesiile, Macedonia, Thracia, Scythia Minor, Illyricum şi, bineînţeles, Grecia. Altfel spus, în aceste zone, latinitatea nu numai că supravieţuia, precum în Occident, ci era, în plus, r e c u n o s c u t ă demografic de Imperiul „Roman Oriental" (trebuie înţeles: greco-latin). Cu toate acestea, în perspectivă occidentală, pentru autorităţile centrale din *Urbs* (= Roma), aceste regiuni erau denumite *Barbaricum* (prin sec. III–IV): de bună seamă, pentru ei, dinspre Orient năvăleau „barbarii"!

5. Luptele Imperiului cu „barbarii" au fost aspre şi sângeroase – şi în Vest, şi în Est. Au început în sec. II, în Occident (când romanii încercau să oprească invazia unor triburi ale germanicilor veniţi din Nord), şi s-au continuat, în Orient, în regiunile din sud-est, în Moldova şi la Dunărea de Jos, contra triburilor sarmaţilor (despre care vorbeşte şi Ovidiu, exilat şi mort la Tomis, în *Tristia* şi *Epistulae ex Ponto*). Aceştia se aliază cu dacii autohtoni (*Daci rebellantes*), carpii, roxolanii – şi atacau frecvent frontierele nordice, danubiene, ale Imperiului. După ei, urmează, în sec. III, goţii – cu care luptă împăratul Decius (249–251), ucis în confruntările cu ei (Decius bate chiar monede cu inscripţia *Dacia felix*), dar nu mai poate opri declinul prezenţei imperiale în provincie. Sunt, în aceste împrejurări, ocazii de război, dar şi de *pax romana*, pacificări succesive care nu au împiedicat câtuşi de puţin ulterioare invazii antiromane. În zadar îşi atribuiau împăraţii Romei (din sec. III) titluri de glorie, în luptele cu dacii „liberi" (*rebellantes*) şi cu aliaţii lor, goţii şi alanii – în Est – sau cu alamanii şi francii – în Vest! Niciunul nu reuşeşte a-i opri pe invadatori, nici a stopa, în Occident, decadenţa şi dispariţia puterii imperiale romane. *Dacicus, Gothicus Maximus* sunt vane gloriole înscrise pe monede! După împăraţii Gallienus (253–268) şi Claudius II (Gothicus) (268–270), Aurelian (270–275) este obligat să-şi retragă trupele romane *cum provincialibus* din Dacia romană nord-dunăreană şi, pentru a nu o abandona întru totul, a găsit formula „alianţei" cu invadatorii goţi (*foederati*). Duşmanii (germanici) care contribuiseră la înfrângerea supremaţiei imperiale în spaţiul Dunării inferioare „colaborează" cu Roma! Ceea ce a urmat – invaziile francilor, alamanilor şi vandalilor în nordul Italiei, precum şi

invadarea Galliei superioare de către franci şi alamani (275), luptele împăratului Valens (328–378) cu goţii (care îl şi ucid) – sunt evidente trepte ale decăderii ireversibile a puterii Imperiului Roman. Ceea ce îl determină pe Theodosie I (379–395) să încheie alt tratat de… „alianţă” cu goţii (vizigoţi) în anul 382. Roma nu mai avea, începând din sec. III–IV, forţa armatelor sale, iar odată cu această decadenţă apar, drept comandanţi ai trupelor imperiale, generali de origine germanică (goţi şi franci). „Barbarii” occidentali – integrându-se în sistem – au biruit Roma imperială! Ceea ce coincide (sec. III) cu urcarea pe tronul Imperiului a unor împăraţi nonitalici (din Illyricum şi Thracia).

6. După cum ştim, masele migratoare ale „barbarilor” atacă, succedându-se în timp şi în spaţiu, *limes*-ul roman şi în Occident, şi în Orientul Imperiului. Cei din Vest trec Rinul. Cei din Est trec Dunărea, mai întâi în incursiuni scurte şi furtunoase (sec. II–III), după aceea în migraţii războinice distructive, masive (sec. IV–V). În cea de-a doua perioadă, migraţiile „barbare” pătrund uşor în părţile occidentale ale Imperiului Romei, în stare decadentă, în timp ce în Orient ele au de înfruntat opoziţia forţei armatelor Imperiului Roman de Răsărit. În secolele IV–V, vizigoţii (395) ajung până în Peloponez (de unde se îndreaptă către Peninsula Italică), iar ostrogoţii sub conducerea lui Theodoric I (493–526) trec prin Moesia şi Illyricum în aceeaşi direcţie, a Romei, „căzute” în anul 476 sub stăpânirea herulilor lui Odoacru. Regatul ostrogot al lui Theodoric se întemeiază în 489–493, reuşind a atrage chiar colaborarea vechii aristocraţii (patricienii) a Romei. Dar, ca şi în cazul lui Odoacru, gloria acestui alt „regat” germanic şi a lui Theodoric personal era legată tot de Imperiul Roman de Răsărit şi de acelaşi împărat bizantin Zenon, pe care invadatorii pretindeau a-l „reprezenta”. Theodoric I, crescut şi educat la Constantinopol, a fost supranumit „cel mare”. Îşi instalează la Ravenna curtea regală şi încearcă o restabilire a anticei *ordo romanus*, repunând în funcţie instituţiile Romei imperiale. Dependent de Imperiul de Orient (mai ales la începutul domniei) şi stabilit în Imperiul de Occident, Theodoric căuta să refacă – vană iluzie! – o unitate imperială ireală. Constantinopolul bizantin devine refugiul unei „a doua Rome”. Odată cu moartea lui Theodoric în 526, regatul decade, iar ostrogoţii sunt alungaţi de longobarzii din nordul Peninsulei Italice, în 568.

7. La toate aceste invazii mai mult sau mai puţin războinice (treptat, devenite migraţii) trebuie să adăugăm nimicitoarele năvăliri ale hunilor (sec. V), care au înspăimântat Europa, atât în Vest cât şi în Est. Hunii devastează prin 440–452 Balcanii şi Grecia (sunt învinşi la Thermopilae, în 447), bântuie prin Europa occidentală, dar înaintarea lor spre sud-vestul Europei este oprită de ultimele trupe romane aliate cu francii şi vizigoţii, în 451, pe Câmpiile Catalaunice. Ceea ce nu-l împiedică deloc pe Attila să irumpă în Peninsula Italică (452–453) şi să ajungă la porţile Romei, unde este oprit de Papa Ioan I (440–461) şi de un sobor de preoţi creştini în mirifice odăjdii sacre cu crucea ostentativ arătată (*Ecce crux Domini. Fugite partes adversae* – stă scris pe obeliscul din Piaţa San Pietro din Roma). Attila moare în 453, iar triburile hunice se liniştesc, aşezându-se în Pannonia.

8. În acelaşi secol V se întemeiază, treptat, în Europa occidentală, primele entităţi statale postromane ale „barbarilor" germanici: Imperiul Roman se fărâmiţează în unităţi politico-administrative (cvasitribale), pe care istoricii din Vest le-au denumit „regate" (*Regnum*). Apar astfel pe harta politică a Europei secolelor V–VI „regatul" alamanilor (a cărui constituire „confederată" începe în sec. III şi acoperă Germania superioară centrală, Elveţia, Alsacia), ce durează până când Carloman, regele franc, fiul lui Carol Martel, îi distruge elita nobiliară, „regatul" vizigoţilor (418–711), al burgunzilor (443–524), al francilor (481–537), pe lângă altele (precum al suebilor) de mai mică însemnătate. Singurul mare şi important „regat" este cel al ostrogoţilor (489–536), care acoperea provincia romană Illyricum şi Peninsula Italică. Vandalii, după ce invadează Gallia şi sud-estul Hispaniei (406–409), se stabilesc în nordul Africii, unde îşi întemeiază „regatul" ce durează între 455–533.

9. În această perioadă (sec. V–VI) intră pe scena politică a „barbarilor" religia creştină. În Peninsula Italică creşte influenţa Romei creştine şi a Episcopului de Roma, devenit *Pontifex Maximus* (Papa Ioan I, 523–526, pare a fi fost implicat în confruntările interne de la curtea ostrogotă a lui Theodoric). Creştinismul Romei devine creştinism latin (componentele greceşti, limba greacă de cult sunt abandonate), iar „ereziile" orientale – precum ideile teologice ale lui Arius din Alexandria – sunt condamnate (prin Conciliul de la Niceea din 325)[3]. Intruziunea creştinismului latin al Romei în statele germanice nou-create are consecinţe importante. Mai întâi, după cum spuneam mai sus, l e g i t i m i z a r e a nou-veniţilor *d'ailleurs* pe teritoriile fostului Imperiu Roman (din Occident). Astfel, în sec. VI–VII, multiplele state „barbare" intră sub jurisdicţia moral-politică a Romei creştine, *id est* latine. Locuitorii lor, creştinându-se, adoptă cultura şi instituţiile romane, iar convieţuirea cu populaţia autohtonă latinofonă (romanică, *in fieri*) conduce treptat la o f u z i u n e latino-germanică datorită căreia structurile statale se influenţează reciproc (de ex. jurisprudenţa, clivajele sociale etc.). Garanţia morală a acestei simbioze occidentale este prestigiul Romei de altădată, reprezentate, în noua epocă, de *Sancta Romana Ecclesia*. Regalitatea militară primitiv-agresivă a germanicilor şi tradiţia republicană pacifistă a romanilor post sec. V se neutralizează într-o nouă unitate, într-o nouă epocă, sub egida creştinismului latin al Romei. Antica latinitate pe cale de extincţie în sec. V este continuată de neolatinitatea germanică („barbară"!) din secolele următoare (VI–VII). Expresia majoră finală a acestei noi identităţi etnopolitice este „Sfântul Imperiu Romano-

[3] Cu toate acestea, goţii, în toate regiunile în care se găseau, în Orient ca şi în Occident, erau creştini (încă din sec. III), adepţi ai lui Arius – arieni –, ceea ce nu putea fi admis de creştinismul „oficial". Intervenţiile Papei Ioan I la curtea lui Theodoric erau determinate şi de aceste dispute teologice de origine orientală (la curtea lui Theodoric exista o facţiune progotică, ariană, şi alta *proromana ecclesia*). De altfel, Wulfila, autorul traducerii *Bibliei* în gotică (sec. IV), fusese episcop „în ţara goţilor", consacrat în Antiohia. Ca şi Auxentius, episcop de Durostorum. Şi tot ca acesta, adept al arianismului.

Germanic" al lui Carol cel Mare. Trebuie recunoscut faptul că Biserica Romei creştine a reuşit să conserve latinitatea şi să constituie o primă identitate cultural-teologică în Europa occidentală[4]. Suntem în epoca premergătoare constituirii limbilor „neolatine", romanice. Sau, cu o fericită expresie a romanistului italian Angelo Monteverdi (1952), *all'alba delle lingue romanze*.

10. Trecând, comparativ, la evenimentele corespunzătoare din părţile orientale ale fostului Imperiu al Romei, deosebirile sunt evidente. În Imperiul Roman de Răsărit, din zona carpato-danubiană până în Peninsula Balcanică (Grecia, inclusă), se găsea, de secole, o străveche populaţie de limbă greacă. Mai ales pe ţărmurile Mării Pontice (Scythia Minor), cât şi în interiorul teritoriului fostei *Dacia Romana.* Bibliografia problemei este vastă. C. Diculescu (1924–1926), Alexandru Philippide (1905), Haralambie Mihăescu (1966), D. Marmeliuc (1959, p. 29 şi urm.) etc. – au atras de multă vreme atenţia asupra acestui important substrat elen preroman, precum şi asupra elementelor latino-greceşti din perioadele romană şi postromană din Dacia. Latinitatea orientală s-a grefat pe o grecitate anterioară, milenar existentă. În spaţiul geografic sud-oriental al Europei predomina – măreţ şi prea puţin stingherit – Imperiul Bizantin. Acesta era apărătorul zonelor danubiene. Sub stăpânirea Bizanţului, cetăţile de pe malul nordic al Dunării (Turris, Sucidava, Daphne etc.) îşi menţineau elementele civilizaţiei provinciale romane, dar… din ce în ce mai elenizate. După cum era de aşteptat, de Bizanţ, şi latin, şi grec, şi-a legat, continuu, soarta cultura şi civilizaţia populaţiei multietnice balcanice, până în zona carpato-ponto-danubiană.

11. De fapt, această dependenţă era tot mai evidentă încă din sec. V, după despărţirea (din 395) a Romei de nou creata – pe ruinele Bizanţului – metropolă orientală, Constantinopol. Imperiul occidental devenise „latin", cel din Constantinopol era un imperiu r o m a n. Acesta din urmă se individualizează treptat – cu ajutorul Bisericii creştine greceşti – elenizându-se. Numai că această capitală romană se grecizează treptat. Începând cu sec. VII, sub împăratul Phocas (602–610), elenizarea este nu numai teologică, ci şi administrativă.

Se adaugă aici acţiunile împăraţilor romano-bizantini din sec. V–VI (mai ales ale lui Justinian I, între 527–565) care au consolidat, menţinând sub fermă stăpânire, cetăţile mai înainte menţionate. Acestea (Oescus, Novae, Durostorum) au devenit, ulterior, centre de iradiere a religiei creştine greco-bizantine, conduse de la Constantinopol. Jurisdicţia bizantină se extindea însă şi în Transilvania, şi în Banat (Alburnus Maior, Napoca, Apulum, Tibiscum etc.), acolo unde existau conducători supuşi – aliaţi cu Bizanţul (în aceste părţi arheologii au descoperit vestigii latine creştine anterioare chiar acestei perioade). Centrele religioase romano-bizantine erau, în acelaşi timp, puncte de rezistenţă în care se menţinea romanitatea *post-Dacia Romana* (comunităţile latinofone locale deveneau, treptat, entităţi etnice subordonate imperiului constantinopolitan). Cât priveşte zona de la est de Carpaţi –

[4] De aceea nu greşesc cei care, astăzi, susţin – în frunte cu Vaticanul – ideea originilor creştine ale Europei.

despre care Dan Gh. Teodor (1981, p. 13–15) afirmă că arheologii ar fi descoperit „vestigii latine” din aceste secole, dovedind existenţa unor populaţii autohtone, identice cu cele din restul teritoriului carpato-dunărean” –, dubiile nu sunt încă eliminate. Pentru simplul fapt că o continuitate materială, chiar dovedită arheologic, poate dăinui multă vreme, rezistând chiar după extincţia populaţiei care a construit monumente „aere perenius”…

12. Ajungem astfel la problema binecunoscută a continuităţii daco-romane (şi latino-romanice). În alţi termeni, a etnogenezei şi a persistenţei comunităţilor românofone (latinofone) autohtone, în aceste zone ale romanităţii orientale. Ne găsim, în această privinţă, în dezacord cu o serie de afirmaţii recente privitoare la ceea ce, în cultura noastră, s-a denumit *continuitatea daco-romană*. Creştinarea populaţiei autohtone – în Scythia Minor, mai întâi, şi ulterior (sec. IV) în părţile de vest ale fostei *Dacia Romana* – nu poate dovedi continuitatea etnolingvistică a unor comunităţi „daco-romane” autohtone în Dacia post-romană (despre originile creştinismului românesc am scris în Niculescu 2003, p. 171–253). Nimic nu ne îngăduie a afirma că primii creştini în zonele danubiene-pontice-carpatice ar fi fost daco-romani autohtoni ; este mai probabil să fi adoptat noua religie orientală mai întâi grecii şi goţii *in loco*, de bună seamă împreună cu autohtoni romanofoni (a t â ţ i a câţi erau). Am arătat, în aceleaşi pagini antecitate, că religia lui Iisus Hristos a ajuns pe meleagurile Scythiei Minor şi la nord de Dunăre î n a i n t e de etnogeneza românilor. Creştinarea noastră se petrece mai întâi pe ţărmul Mării Negre (cetăţile greceşti) şi abia în sec. IV la comunităţi locale romanofone în vestul transilvan al teritoriului Daciei, ceea ce se poate dovedi lingvistic (lat. *basilica*, *Domine deus*).

Istoricul Alexandru Madgearu (2010, p. 61–62), raliindu-se la ideea concordanţei dintre creştinarea comunităţilor din Dacia şi continuitatea „daco-romană”, susţine că abandonarea cetăţenilor romani din Dacia (sec. III) şi, mai târziu, a celor din provinciile latinofone sud-dunărene (sec. VII), odată cu instalarea acolo a „barbarilor” slavi, ar fi avut ca „efect” transformarea numelui *romanus* dintr-un nume politic-administrativ într-un etnonim (substantivizat). Ne înscriem în opoziţie faţă de o asemenea afirmaţie. După cum se ştie – au scris despre această problemă istorici şi lingvişti, întemeindu-se pe atestările unor scrieri bizantine –, evoluţia semantică s-a petrecut în Imperiul Roman de Răsărit. În acest mare imperiu plurietnic, comunităţile romanofone erau distincte de celelalte etnii prin denumirea lor dublă: cea pe care le-o dădeau străinii şi cea pe care şi-o dădeau ei lor înşişi. În secolele X–XI, în vremurile împăratului Vasile II Bulgaroctonul, romanofonii erau denumiţi *v(a)lachóï* (de la slav. *vlah*) – termen care s-a extins, ulterior, în cultura Europei medievale (gr. *blachoï*, lat. *blachi, valachi* etc.). În sec. XI, cronicarul (militar) Katakon Kekaumenos scrie în *Strategikon* că „ţara Vlahilor” (*Palaïovlachoï*, sl. *Stari Vlah*) se găseşte în Thessalia (Brezeanu 1999, p. 105). Acesta era deci numele dat de străini romanofonilor.

Celălalt apelativ este derivat din *romanus*, *romani*, un nume tradițional, pe care întotdeauna şi pretutindeni şi-l dădeau, intracomunitar, vorbitorii limbii postlatine. O asemenea „recunoaştere” a continuității latino-romane a afirmat-o împăratul Constantin VII Porfirogenetul (912–959) în lucrarea sa *De administrando imperio*. Scriind despre interpenetrația paleoslavă şi protoromanică din imperiul său, el introducea numele *rhomanoï* pentru aceste populații pe care le consideră urmaşe ale colonilor implantați de împăratul Caius Aurelius Diocletian (284–305) de origine dalmată. Împăratul Constantin VII specifică: „Ei se numeau romani (*rhomanoï*) şi acest nume l-au păstrat până acum” (Armbruster 1977, p. 23). Astfel se instituie distincția dintre *rhomaïoï* (*rhomei*) şi *rhumanoï*. Primul nume este dat locuitorilor de origine şi limbă greacă din Imperiul „Roman”, celălalt nume fiind destinat acelor *homines Latini*, adică populației romanofone, reintrată în Imperiu în sec. X şi XI odată cu recucerirea Macedoniei (Brezeanu 1999, p. 168).

În Imperiul Roman de Răsărit, plurilingv şi plurietnic, a putut să se transforme *romanus–romani* în apelativ etnic al romanofonilor. Cu acest nume (*rhomanoï*) au venit primii romanofoni sud-dunăreni la nord de Dunăre. Acolo însă a predominat termenul slav *vlah* (gr. *blachoï*), preluat în urma contactelor cu comunitățile slavofone instalate anterior în această regiune[5].

Trebuie însă menționat că, în istoriografia bizantină, termenul *Rhomaïoï* (*Rhomei*) are accepții şi utilizări diverse. El desemnează, bunăoară, pe Romanii din Roma (*pólis Rhomaïon*), pe „Rhomeii de acum”, pe „Romanii creştini” ai „Noii Rome” etc. Stelian Brezeanu (1999, p. 168–170) încearcă a face lumină în această omonimie etnică, căutînd a explica şi toponimele *Palaïoï Rhomaïoï, Palaïoïvlachoï* şi slav. *Stari Vlah*, în lumea antică slavo-elenică.

13. Problemele legate de persistența unei populații daco-romane în Dacia postromană sunt multiple şi greu de înțeles dacă ne întemeiem – precum istoricii – numai pe descoperiri arheologice. Regretatul bizantinolog Alexandru Elian, într-o comunicare prezentată la Conferința de Studii Bizantine (Praga, 1957) a arătat, preluând unele idei ale lui N. Iorga, că, vorbind despre populații romanice (postlatine), trebuie să avem în vedere mai multe zone ale teritoriilor nord-dunărene. Cea mai importantă este frontiera danubiană a Imperiului Bizantin şi în Scythia Minor (Dobrogea), unde există numeroase atestări de inscripții în greacă (până prin sec. XIV, în timpul despotului Dobrotici şi al urmaşilor săi). Până atunci, singurele atestări bizantine ale prezenței „vlahilor” rămân în sudul Dunării (începând din sec. X). Nicolae Iorga şi, după el, N. Bănescu, urmând unele afirmații ale istoricilor bizantini din sec. XI M. Attaliate (gr. *Attalelates*) şi Anna de Comnen (1083–1148), care, contemporani fiind cu revoltele locuitorilor din centrele urbane de pe *limes*-ul danubian (în *Thema Paristrion*), au menționat că,

[5] Aceste precizări fac inutile afirmațiile lui Alexandru Madgearu privitoare la „agresiunile continue ale migratorilor”, care ar fi „generat o identitate a apartenenței la romanitate” a populațiilor autohtone. Adică „barbarii” – în trecere – ar fi generat conştiința apartenenței la romanitate!

printre cei ce se răsculau în nordul peninsulei împotriva Imperiului se găseau şi „vlahi” (poate chiar un şef „barbar” – român !), amestecaţi cu o populaţie scitică. Era vorba de o „populaţie” alcătuită din cumani şi „vlahi”. Se pare însă că aceştia din urmă dispuneau de o organizaţie militară proprie. Astfel de centre urbane cu populaţii care includeau şi români au fost considerate de N. Iorga – cu sau fără dreptate – drept primele „cristalizări” de entităţi statale româneşti. Prezenţele româneşti „ascunse” sub numele sciţilor, ale „barbarilor” (ulterior, în sec. XIII, va fi vorba şi de cumani) în unele aglomeraţii „urbane” din zona danubiano-pontică nu pot fi însă scoase de sub semnele dubiului.

În schimb, cu totul alta este situaţia populaţiilor din zona transilvană, din interiorul arcului carpatic. Se ştie că, în Banat (Tibiscum, Morisenna), în Bihor, sunt atestări, încă din sec. X, ale unor formaţiuni statale coordonate de Achtum, Menumorut, Gelu, Glad (numele celui din urmă este românesc). Acestea aveau drept „domn” şi stăpân pe împăratul Bizanţului (fiind creştinaţi, la Vidin, în ritul grecesc – opus creştinismului latin al maghiarilor). Între Tisa şi Carpaţi se recunoştea autoritatea Bizanţului încă înainte de sec. XIV: puterea Imperiului Bizantin şi a împăratului era – în zone largi nord-dunărene – recunoscută politic – *ipso facto* confesional religios.

14. Teritoriile intracarpatine au intrat mai târziu în calea „barbarilor” (sec. V: gepizii). Să nu uităm că invaziile „barbare” contra Imperiului au început în Orient, în zona Dunării de Jos (în afara Transilvaniei), încă din sec. III şi au avut drept consecinţe creştinarea goţilor (primii „barbari” creştinaţi !), de bună seamă şi pentru că, în conflictele cu Imperiul, printre prizonierii capturaţi din incursiunile lor balcanice (până în Asia Mică) se găseau soldaţi bizantini creştini (foarte probabil, adepţi ai arianismului). Wulfila însuşi fusese consacrat „episcop în ţara goţilor”, în anul 341; el se refugiază, în anul 348, peste Dunăre, în Moesia, la Auxentius de Durostorum, şi acesta, cum am arătat, tot un adept al lui Arius. Regiunile nord-balcanice (Moesia, Scythia Minor) şi, probabil, comunităţi romanofone autohtone, câte mai rămăseseră pe linia Dunării, împreună cu resturi ale „barbarilor” (goţi, sciţi, sarmaţi), îşi leagă durabil destinele de cultura politic şi religios dominantă a Imperiului Bizantin. Care devine treptat un „substitut” al Romei („Noua Romă”) şi, ulterior, un opozant oriental-grec al latinităţii creştine din Occident (în sec. V–VI, prin „regatul” ostrogoţilor al lui Theodoric încearcă chiar să recucerească Peninsula Italică). Bizanţul era un imperiu „roman” politic, dar şi centrul confesional considerat „ecumenic” al creştinătăţii de rit grecesc. Dacă, în Europa occidentală, „barbarii” au fost obligaţi să recunoască autoritatea Romei creştine-l a t i n e, în Orient, Imperiul „Roman” era atotstăpânitor (gr. *Pantocrátor*) în numele lui Iisus Hristos. Cine se creştina, în Occident, se latiniza, în timp ce, în Orient, cei care aderau la religia creştină îşi asumau cultura şi civilizaţia greco-bizantină. După cum scrie Al. Rosetti (1986, p. 193), „Popoarelor balcanice care se organizau în State, Bizanţul le-a dăruit elenismul şi ortodoxia, adică, pe lângă o civilizaţie cu baze străvechi, însăşi noţiunea de Stat”. Această

dicotomie se complică însă, în unele cazuri ale „barbarilor”. Le-am examinat mai înainte. Odoacru, cuceritorul, în 476, al Romei, se considera un „rege” supus împăratului Zenon din Constantinopol (căruia i-a trimis chiar insignele imperiale!). Următorul stăpân „barbar” al Romei, Theodoric, „rege” al ostrogoților, este şi el „rege” în numele aceluiaşi împărat, Zenon al Bizanțului, drept care intră în conflict confesional cu Papa Ioan I de la Roma. Altfel spus, apetențele cuceritoare – spre Peninsula Italică – ale Imperiului Roman de Răsărit nu încetau să umbrească jurisdicția ecleziastică a Romei latine. Ceea ce a avut o consecință majoră: separarea treptată a „barbarilor” occidentali de cei ce aveau legături cu Imperiul „roman” al Orientului.

15. Altfel s-au petrecut evenimentele „barbarilor” în zonele orientale ale fostului Imperiu al Romei. Invaziile „barbarilor” au aici alte configurații. Până prin sec. VI–VII sunt „năvăliri” impetuoase, dar trecătoare. „Barbarii” soseau, treceau totul prin foc şi sabie, silind populațiile care mai rămăseseră *in loco* să se refugieze (în păduri, în munți) din calea lor. De-a lungul înaintării lor, mulți autohtoni au fost pur şi simplu nimiciți, în luptele aprige ce aveau loc. Nimic nu rămânea în urma lor, cu atât mai puțin elemente de cultură materială, probabil cu o singură excepție: sarmații, o etnie „barbară” de origine iranică, aliați cu dacii rebeli. Cercetările arheologice au descoperit, în mormintele sarmatice, obiecte de lut şi de bronz, podoabe rituale, specifice regiunilor Golfului Persic (şi cultura autohtonă a tracodacilor avea oarecare legături cu Orientul iranian, „tratatul” medicului grec Dioscoride despre plantele medicinale orientale putând fi o dovadă).

16. În aceste circumstanțe, zonele danubiene – şi, implicit, cele din imediata lor apropiere spre nord, se orientează tot mai evident spre Imperiul Bizantin. Altfel spus, comunitățile etnice din aceste spații – cele romanofone printre ele – îşi înscriu o existență mai apărată spre sud, în Peninsula Balcanică. Romanitatea postlatină din Dacia îşi caută şi îşi găseşte, în sfârşit, „adăpost” în Imperiul constantinopolitan greco-roman. Rezultatul: se încheagă o comunitate etnolingvistică, dar şi confesională a romanității balcanice. Românii şi limba română nu mai au drept „patrie primitivă” numai Dacia traiană, ci se deschid spre sud şi sud-vest, într-un vast spațiu geografic ce cuprinde, pe larg, o parte din Pannonia şi unele zone carpatine transilvane, dar şi cele două *Moesiae* şi părți de sud-vest din Illyricum dinaric (Bosnia, Muntenegru) până la Marea Adriatică (Papacostea 1984)[6].

17. Pe la sfârşitul sec. V şi începutul sec. VI îşi fac apariția triburi slave ale unor populații migratoare denumite de romani veneți (*Venethi*), anți (*Antes*) şi sclavini, care coboară către Dunărea mijlocie şi inferioară. Şi cu aceştia au diferite ciocniri armatele bizantine, până prin sec. VII. Împărații Anastasios I (491–518), Justin I (518–527) şi Justinian (527–565) au avut de luptat, spre a le stăvili incur-

[6] Silviu Dragomir a fost cel care – cu cea mai mare credibilitate ştiințifică – a încercat să stabilească „patria străromânilor”: „vechea Moesie Superioară, cu Dardania şi cu ambele Dacii transdanubiene” (cf. Pop, Şipoş 2009, p. 67). Autorii se referă şi la studiul lui Dragomir 1944.

siunile în Imperiu, cu „barbarii” sclavini şi anţi. Alt împărat, Tiberius Constantin II (578–582), se aliază temporar cu avarii împotriva sclavinilor, ceea ce nu a împiedicat, ulterior, atacuri avare-slave asupra Imperiului Bizantin. Dar imperiul nu putea fi învins!

La începutul sec. VII, concomitent cu răscoale ale trupelor imperiale, presiunea slavilor nu mai poate fi ţinută sub control. Slavii pătrund masiv peste Dunăre, până în Munţii Balcani, dislocând populaţiile romanizate spre nord, peste Dunăre, sau spre sud: romanitatea sud-dunăreană îşi slăbeşte importanţa, scade numeric, iar teritoriul de la nordul Dunării devine zona principală a romanităţii, atât a celei din Dacia (ex-Dacia Romană), cât şi a celei din Moesia. Altfel spus, teritoriile de la nord de Munţii Balcani încetează de a mai aparţine Bizanţului: slavii, interpunându-se, întrerup, parţial, legăturile directe cu Imperiul Bizantin. La nord, populaţia slavă devine mai rară şi convieţuieşte cu autohtonii – ceea ce a dus la o îmbinare a culturii romanice cu cultura slavilor. Dar, peste slavii din sudul Dunării, se suprapune invazia bulgarilor, o populaţie de origine turanică. „Protobulgarii” sunt însă absorbiţi şi asimilaţi de slavi. Primul „ţarat” bulgar constituit în prima jumătate a sec. VII (618–1018) este recunoscut de Bizanţ (de către Constantin IV Pogonat, 668–685). Prin aceste importante evenimente, stabilizarea statului bulgarilor la sudul Dunării a izolat teritoriul Daciei nord-dunărene de lumea bizantină. Acest stat protobulgar se extinde, în sec. IX (803–814), cu mult dincolo de Dunăre, ajungând până la Tisa, acoperind teritorii intra- şi extracarpatice ale Daciei: se constituia ceea ce istoricii au numit „Bulgaria Mare”.

18. Apariţia triburilor slavilor în Peninsula Balcanică clarifică situaţia social-politică în zonele imperiului roman bizantin. Începând din sec. VI–VII şi cu instalarea lor definitivă, se creează clivaje sociale între „cuceritori” şi autohtonii romanofoni din regiunile ocupate de ei, se schimbă raporturile demografice interetnice şi se configurează faţă de Occident mai bine Imperiul de Răsărit, plurietnic, reunind în interiorul lui comunităţi greco- şi romanofone, învecinate cu regiunile ocupate de slavi[7].

Frontiera danubiană a Imperiului se prăbuşeşte (sub împăratul Mauriciu Tiberiu 592–602). Singura legătură cu zonele de nord se făcea pe mare, prin flotă, pentru că gurile Dunării – braţul Chilia – rămăsese sub stăpânire bizantină. Astfel, în Scythia Minor mai dăinuia prezenţa Bizanţului creştin.

În secolele VII–VIII, populaţiile autohtone (câte mai rămăseseră în Scythia Minor şi la Dunărea de Jos) încep să „convieţuiască” cu „barbarii” slavi (de fapt, avaro-slavo-bulgari) sub stăpânirea cărora se găseau. Ceea ce mai târziu a luat numele de „simbioză”. Treptat, începe să se refacă şi o viaţă economică, agrară.

[7] Coexistenţa slavo-română în zonele romanităţii româneşti trebuie considerată însă în termeni sociali: invadatorii beneficiau de preeminenţă social-politică. Ei erau cuceritorii! Terminologia slavă din română confirmă această realitate (*boier*, *slugă*, *bogat*, *sărac*, *rob*, *stăpîn* etc. etc.). În opoziţie cu *romanus* > *rumîn* „adscriptus glebae”.

Conflictele armate ale slavilor cu bizantinii se atenuează, relațiile cu Imperiul fiind de acum înainte pașnice. Una dintre cauze este definirea și recunoașterea unor noi identități statale etnice, la care aspirau cei nou-veniți.

Și în Orientul balcanic, ca și în Europa occidentală, „barbarii” își căutau legitimizarea. Singura posibilitate existentă era referința la Imperiul Bizantin, care cuprindea atât puterea politică, cât și pe cea religioasă „ecumenică”.

Creștinându-se în rit bizantin, comunitățile slave se deschid, larg, către Imperiul constantinopolitan. El revine în forță până la Dunăre, în toată Peninsula Balcanică, restabilind, prin religie, ceea ce pierduse politic. În același timp, „elenizarea” bulgarilor și a sârbilor asigură pătrunderea limbii, culturii și civilizației grecești în Balcani. În sec. IX (864–865), „hanul” Boris (852–889) decide să se creștineze sub autoritatea Bisericii Orientale bizantine; el însuși primește numele Mihail și își atribuie – ca și „cezarul” din Constantinopol – titlul de *țar* (probabil derivat din *Caesar*). Această creștinare a bulgarilor este un eveniment important pentru toată Europa orientală. Ea a condus la slavizarea culturii religioase creștine (limba slavonă devine limbă de cult, alături de greacă și de latină), la crearea alfabetului slavon glagolitic al lui Chiril și Metodiu și, ulterior, a alfabetului chirilic alcătuit de discipolii lor, către sfârșitul sec. IX. Alfabetul chirilic este generalizat în Bulgaria și adoptat, ulterior, în toate regiunile orientale dependente de Biserica greacă din Constantinopol, „ecumenică”, autodenumită ortodoxă (în slavonă, *pravoslavnică*). Românii, prin elitele bulgaro-slave care stăpâneau teritoriile nord-dunărene, au adoptat, ca și alte popoare slave (sârbi, ruși, ucrainieni) liturghia în slavonă și alfabetul chirilic, înscriindu-se astfel, prin ortodoxie, în cultura slavonă.

19. Dar comunitățile romanofone din zonele nord- și sud-danubiene, pontice și intracarpatice erau de mai multă vreme creștinate (prin cele două procese de cristalizare, în Scythia Minor și în Transilvania) – încă din epoca greacă-latină a Imperiului (sec. III–IV). Această intrare a românilor în cultura slavonă în sec. X–XI a însemnat însă și o indirectă legătură cultural-religioasă cu Bizanțul, întreruptă cu 2-3 secole mai înainte. Atunci când țarul Boris-Mihail reușește să creeze – după tratative ezitante între Roma și Bizanț – o Biserică bulgară autonomă, el optează, doctrinal și ierarhic, pentru dependența de patriarhul grec de la Constantinopol. În slavonă se traduc textele sacre scrise în limba greacă, ritualul slav urmează întru totul pe cel grecesc. Dar... din momentul marii schisme (1054), biserica bulgară, împreună cu bisericile slave aferente (și cu cea românească), trec de partea ortodoxiei grecești. *Fides graeca!* În consecință, creștinismul românesc devine *ipso facto* un creștinism greco-slavon. Ceea ce dădea dreptul românilor să aibă chiar două, inegal utilizate, limbi de cult (greaca și slavona), de fapt, amândouă, ininteligibile și inutilizabile pentru poporul credincios romanofon. Slavona era o limbă a cultului ortodox din regiunile nord-dunărene ale romanității, circumscrisă strict culturii religioase. Ea nu avea utilizări colocviale.

Limba greacă avea însă alt statut: era o limbă vie, vorbită în Grecia, în Peninsula Balcanică. Mai mult decât atât – în Delta Dunării, dar şi în ţările româneşti (şi în Dobrogea) pe ţărmul Pontului Euxin, dăinuiau cetăţile portuare şi comunităţile lor grecofone importante care se creştinaseră, cum am văzut, în secolele precedente.

Iată deci că, odată cu creştinarea slavilor sud-dunăreni bulgari, încep să se reia şi relaţiile directe cu Bizanţul ale comunităţilor romanofone nord-dunărene. În acelaşi timp, „barbarii" slavi meridionali acceptau superioritatea ecleziastică creştină dominantă a Bizanţului, adică a Imperiului Roman de Răsărit grecizat. Imperiul era, din nou, victorios, printr-o victorie intermediată de „barbari".

20. Situaţia „barbarilor" din Occident este diferită de aceea din Orientul Europei. Prin convieţuirea cu populaţia autohtonă din Imperiul Romei, „barbarii" germanici au adoptat cultura, instituţiile şi religia latinilor, într-o fuziune care a dat naştere unor structuri politice echivalente cu denumiri germanice („barbare"). „Barbarii" occidentali sunt supuşi, confesional (cel puţin în primele secole), Bisericii Catolice a Romei. Limba latină vorbită a fost infiltrată – îndeosebi lexical – în idiomurile germanice. Bineînţeles, între autohtoni şi „barbari" au apărut şi discontinuităţi, atunci când tradiţia politică a republicii romane a intrat în conflict cu regalitatea militară primitivă a noilor veniţi care erau supuşi, tribal, unui conducător cu drepturi depline absolute (sociale, economice, politice, militare). Dar „amalgamarea" a reuşit!

21. Spre deosebire de ei, în Orient, slavii meridionali şi-au păstrat structurile sociale tradiţionale: *zadruga* (familia) era nucleul vieţii economice rurale (agricultură, păstorit, pescuit), iar *grad*-urile şi mai târziu *târgurile* erau centre semiurbane, unde se concentrau comerţul şi meseriile. Convieţuirea cu autohtonii a fost uşoară, pentru că şi ei trăiau în aceleaşi condiţii social-economice (agricultura şi păstoritul, în primul rând, precum şi proprietatea „obştească" caracterizau viaţa lor). Aşa-numita „simbioză" s-a putut realiza mai ales atunci când slavii au adoptat creştinismul oriental bizantin. Structurile societăţii bizantine au fost imitate mai întâi de Statul din sudul Dunării şi apoi în „Bulgaria Mare", în nord, în zonele slavo-romane (sec. X–XII).

Astfel, relaţiile romanofonilor nord- şi sud-dunăreni cu Bizanţul au suferit o intermediere slavă. Cultura – mai ales cea religioasă – devenea slavo-bizantină. După o fericită expresie a lui N. Cartojan, cultura românească religioasă era grecească prin filieră slavă. (Într-un astfel de creştinism balcanic a trebuit să intre şi romanitatea românească.)

22. Dar, după cum au arătat deopotrivă istoricii şi lingviştii, în aceeaşi perioadă a sec. VIII–IX, până prin sec. X se petrece şi procesul de constituire a limbii romanice româneşti, la nordul şi la sudul Dunării, în contact direct (o convieţuire) cu slavitatea şi cu grecitatea sud-danubiană. Structura latină conservată ca act identitar etnic a acceptat şi asimilat, prin succesive procese de aculturaţie, elemente nonlatine, pentru a deveni, treptat, o limbă romanică. Se petreceau în Orientul Europei aceleaşi fenomene care, în aceeaşi perioadă de timp,

au avut loc şi în părţile occidentale ale fostului Imperiu al Romei: apăreau limbi „neolatine" din latina vorbită, „vulgară", rămasă fără farurile călăuzitoare ale culturii latine clasice (ceea ce, în Orient nu a rămas fără consecinţe). Odată cu restaurarea Sfântului Imperiu Roman şi cu celebrul *capitulare* al lui Carol cel Mare (*De litteris calendis*), începând din sec. VIII, în Occident, ia naştere acţiunea de refacere a limbii şi culturii latine. Subliniem: solicitată cu necesitate (şi respect cultural) de către un „barbar", împăratul franc Carol cel Mare! „Renaşterea carolingiană" se manifestă mai întâi la *Schola Palatina* de la Acquisgrance (Aachen – Aix-la-Chapelle) – la curtea imperială! – şi se extinde treptat în nordul Franţei, prin traducerea Bibliei şi a altor scrieri creştine, cu ajutorul Bisericii (Romei).

Este evident deci că în Occidentul fostului Imperiu al Romei, creştinarea „barbarilor" a condus la acceptarea superiorităţii limbii şi culturii latine, dar, ulterior, ea a condus la constituirea limbilor „neolatine". Dar – este drept – Biserica creştină a Romei a ştiut şi a reuşit să conserve cât mai intact latinitatea – cel puţin ca un act de identitate occidentală. S-a produs, atunci, dihotomia *latin/ romanic*, în cultura occidentală a Evului Mediu incipient. Latina aparţinea Bisericii şi elitelor intelectuale, vorbirea „romanică", restului societăţii. Se scria (şi se vorbea) cum scria în *Roman de Renart* (sec. XII–XIII) „moitié roman, moitié latin"[8].

23. Aceste circumstanţe culturale au lipsit cu desăvârşire romanităţii româneşti *in statu nascendi*. În fosta *Dacia romana* şi la sud de Dunăre, în Peninsula Balcanică, limba latină era cvasiinexistentă. Imperiul „Roman" bizantin însuşi o abandonase, iar cei care vorbeau un fel de latină „circa romançium" (după fericita expresie a lui D'Arco Silvio Avallo) erau acei *romanoï* răspândiţi prin zonele greceşti muntoase ale Pindului, ale Balcanilor şi în Dalmaţia din Munţii Dinarici. Unitatea acestor disparate ţinuturi în care trăiau „vlahii" era creştinismul de rit grecesc, inculcat, condus şi menţinut de Constantinopol. Din aceste comunităţi romanofone de origine latină, dar de confesiune grecească, nu au apărut, la sud sau la nord de Dunăre, „modele" culturale latine, contacte cu latinitatea Romei, iniţiative culte etc. care să „refacă" o limbă latină „corectă". De aceea, poate, Sextil Puşcariu atribuia constituirii limbii române o dată anterioară „formării" limbilor romanice occidentale (probabil, sec. VII). Fiind româna o „rustica romana lingua", fără ingerinţe „rectificatoare" postlatine, şi-a putut constitui, în izolare, structuri romanice autonome.

24. În zonele romanităţii româneşti – în această „altă romanitate" – creştinarea slavilor bulgari din sec. IX a fost evenimentul cel mai important, cu grave consecinţe. Fiind impusă – în Biserică şi în Administraţia laică – de către elite ale „Bulgariei Mari", limba slavonă, neinteligibilă şi total străină de limba romanică românească vorbită de popor. Au fost slavizate (prin bulgari) centrele creştine de-a lungul Dunării, din care, trimişi în nordul fluviului, misionarii

[8] Pentru întreaga problemă – studiată de valoroşi latinişti şi romanişti – vezi Niculescu 1978, p. 28–51 (cap. *Latin* vs. *romanic*).

teologici care-i „instruiau” (cum puteau!) pe preoţi şi, bineînţeles, difuzau cărţi de cult în slavonă (de citit în biserică, la „slujbe”; cf. *cetanie* şi (a) *citi*)). Dar aceste texte erau traduse din greacă! „Bulgaria Mare” îşi construia, şi la nord, o arie cultural-teologică ortodoxă slav(on)ă, cu instrumente greceşti. Dar ortodoxia greco-slav(on)ă intra în acţiuni organizatoare într-o zonă creştinată cu mai multe secole înainte…

Reacţia creştinilor (şi a Bisericii) din spaţiul carpato-danubian-pontic a fost cea aşteptată: un apel al românofonilor la creştinismul originar grecesc, la Biserica din Grecia. S-a „sărit” peste zidul slav înconjurător şi s-a instituit, prin adresarea la sursele creştinătăţii (şi nu la creştini recent creştinaţi, precum slavii bulgari), cu o dualitate culturală (şi bisericească) slavă şi grecească. Consecinţa: ortodoxia românească a fost multă vreme bipolară şi bilingvă.

25. S-a petrecut aşadar, şi în Orientul romanic, ce s-a întâmplat în Occident: religia lui Iisus, instaurată liber, începând din sec. IV în Imperiul Roman de Răsărit, i-a „cucerit” pe „barbari”, integrându-i prin creştinism în istoria milenară a Europei mediteraneene. Adică, aşa cum arătam, l e g i t i m â n d existenţa lor statală, social-politică. Dar... În regiunile carpato-balcanice, culturile identitare ale „barbarilor” nu au dispărut. Deşi erau, cu toţii, creştini de rit greco-bizantin (ortodox), „osmoza” lor, prin creştinare, nu s-a produs, ca în Occident. „Barbarii” din regiunile sud-est europene au rămas fideli propriilor identităţi etnice şi au creat state proprii, în care creştinismul, subordonat ortodoxiei Bizanţului, rămânea doar un fapt teologic-cultural, o decizie politică, care nu atingea esenţele originare. Slavii sud-dunăreni au reuşit să nu se asimileze, să nu-şi piardă limba şi chiar să-şi păstreze diviziunile intertribale. Au impus chiar, creştinaţi fiind în rit bizantin şi supuşi Patriarhatului greco-ortodox constantinopolitan, o Patriarhie autonomă la Ohrida (la frontiera de astăzi dintre Albania şi Macedonia) în sec. XII–XIII, ceea ce reprezintă o replică slavă la creştinismul grecesc atotputernic şi omniprezent în Balcani. În acest fel, creştinismul slavilor de sud, realizat prin decizii „de sus în jos”, de la ţar şi nobilime către poporul obedient, a fost întotdeauna un element de ordine dominantă a politicii de stat. Nicidecum o „alternativă” spirituală nouă, o recunoaştere a superiorităţii divine a creştinismului! Un altfel de ataşament faţă de religia Bizanţului, unul necesar, pe care comunităţile etnice „barbare” din Balcani trebuia să îl îndeplinească. Ar fi de remarcat, mai ales la Slavi, faptul că ortodoxia a constituit o istoricizare, o intrare în istorie, nicidecum o identitate, precum în Occident.

Fiecare dintre comunităţile slave creştinate în rit greco-bizantin îşi păstra propriile structuri moral-etnice individuale. Aderenţa la spiritualitatea bizantină era diversificată. Creştinismul ortodox bulgar este diferit de cel sârbesc, creştinismul ruşilor, evanghelizaţi în 988, este mult deosebit de cel balcanic (de altfel, „Rusiile” au năzuit a deveni o „a treia Romă”). Între slavii ortodocşi şi comunităţile romanofone ortodoxe există unele deosebiri, după cum se găsesc la nord sau la sud de Dunăre. La nord, ortodoxia este alcătuită din elemente vechi latine şi greco-latine,

la care se adaugă elemente slavone şi elementele greceşti, cele noi. În limbile slave din sud, chiar şi în dialectele româneşti acolo vorbite, apare, în terminologie, o fidelitate evidentă faţă de ritul bizantin, dar îndeosebi neogrecesc. Creştinarea anterioară, timpurie (sec. III–IV) a zonelor dunărene se comporta conform tradiţiei sale străvechi, altfel decât nou-încreştinatele popoare balcanice.

26. Comparând situaţia „barbarilor" din Occidentul Europei cu ceea ce s-a întâmplat în Orient, descoperim diferenţe demne de luat în seamă. „Barbarii" germanici în Occidentul meridional al Europei (Italia, Gallia, Hispania) atunci când au acceptat creştinismul latin al Romei (învinse), s-au amalgamat cu populaţiile autohtone cucerite, au introdus chiar elemente ale structurii lor instituţionale şi şi-au d i z o l v a t identitatea etnică. Au devenit creştini „romanici": ostrogoţii, longobarzii, vizigoţii etc.

Există însă unele comunităţi germanice (şi slave) din Europa de nord – după cum a arătat Karol Modželewski (2006, p. 378) care au opus – temporar – rezistenţă încercărilor de creştinare, alungându-i chiar pe misionari (probabil, romani!). Multă vreme, aceşti „barbari" şi-au păstrat zeităţile străbune şi, odată cu acestea, şi individualitatea etnică. Până la urmă însă au intrat şi ei în ordinea catolică romană a Occidentului Europei. Cu toate acestea, germanicii din centrul şi nordul Europei, precum şi slavii, aflându-se dincolo de *limes*-ul roman de nord, au evoluat în afara creştinismului latin. (Nu este deloc întâmplător faptul că din aceste zone ale Europei a pornit Reforma!)

În Orient, „barbarii" s-au creştinat sub egida Constantinopolului bizantin. Acest fapt a fost un *act politic* şi cultural al claselor sociale dominante, fără mari consecinţe religioase asupra populaţiei şi, mai ales, fără să le atingă individualitatea etnică. Victoria „barbarilor" slavi este evidentă. Biserica orientală a Bizanţului nu a putut îndeplini ceea ce Biserica latină a Romei a reuşit: unitatea, continuitatea şi centralizarea creştinătăţii. „Barbarii" germanici s-au reunit în Europa meridională – în spaţiul dominat de Biserica latină a Occidentului. În Orientul creştin bizantin, „barbarii" şi-au menţinut clivajele lor etnolingvistice, în interiorul ortodoxiei din Peninsula Balcanică. Ortodoxia nu a creat o unitate religioasă supraetnică. Consecinţa a fost d e s c e n t r a l i z a r e a creştinismului balcanic. Şi, implicit, ţin, în sud-estul Europei, de d o u ă spaţii ortodoxe: cel grecesc şi cel slav.

27. Grecitatea preromană, autohtonă şi slavitatea „barbarilor" au „alterat" însă şi creştinismul originar al romanităţii româneşti: peste stratul primitiv latin (şi grec) constituit până în sec. III–IV, s-au suprapus – în ţările româneşti – organizări ecleziastice slave şi puternice infiltraţii greceşti-bizantine. Rezultatul: izolarea comunităţilor romanofone (româneşti) într-un spaţiu politic şi cultural non-romanic oriental (în care a existat şi pericolul pierderii identităţii; cf. dubletul etnic *vlah / român*). Europa, ideile şi luminile ei erau din ce în ce mai departe. A trebuit să se ajungă în sec. XVIII–XIX, prin contribuţii mittel-europene şi occidentale (italiene, franceze), pentru ca romanitatea românească să-şi reia locul cuvenit în lumea (postlatină) a romanităţii, dar… aparţinând, religios, Bizanţului.

„Barbarii” orientali, construind o diversificată zonă ortodoxă greco-slavă, întemeindu-se pe contradicţiile grave dintre *fides graeca* şi *fides latina*, au reuşit să întârzie cu mai multe veacuri şi integrarea noastră în Occidentul european. Europa a fost cunoscută, de către români, multe veacuri de-a rândul, sub numele greco-slav *Evropa*! Nu în zadar călătorii români din ţările româneşti, pe la începutul sec. XIX, îşi caracterizau voiajul în „Evropa”, dincolo de „Becs” (Viena) ca o călătorie „înăuntru” (ei considerându-se… „în afară”!). Dacă mai adăugăm şi episodul istoric otoman – dominaţia totală (în Ţara Românească şi în Moldova) a turcilor şi a fanarioţilor, din sec. XVI–XVIII – se înţelege mai uşor mutaţia fundamentală a mentalităţii atunci când, la începutul sec. XIX, un tânăr poet se adresa unui bătrân boier autohton, cu anteriu oriental: „Nu-mi vorbi turco-greceşte / Că-ţi răspund evropeneşte”. Începea occidentalizarea!

28. „Barbarii” au determinat, în primul rând, alteritatea romanităţii româneşti, „cealaltă latinitate” (*l'altra latinità*), cum am denumit-o în lucrări precedente. În condiţii istorice care au favorizat legăturile milenare cu Orientul, cu grecitatea, fie ea preromană, bizantină şi postbizantină, româna s-a constituit întemeindu-se pe greco-latinitate. Formula *Byzance après Byzance* a lui N. Iorga defineşte o realitate. Dar, chiar cu această indelebilă pecete istorică, romanitatea românească a reuşit să-şi recâştige locul (şi prestigiul) latinităţii europene.

*

29. Se poate deci afirma, împreună cu Karol Modżelewski, că „barbarii” germanici au contribuit mai mult decât creştinismul Romei la construcţia Europei (occidentale). Dar tot atât de adevărată poate fi şi concluzia că, în Orient, a avut loc o victorie a „barbarilor”: slavii nu s-au supus total confesiunii greco-ortodoxe şi nu au creat o zonă unitar creştină. Faima autoritar-pragmatică a Romei a fost mai puternică decât atracţia religioasă, abstractă, a Bizanţului.

Cunoscând mai îndeaproape aceste circumstanţe istorice, putem mai bine defini romanitatea românească. Chiar dacă ea începe cu Imperiul Romei, în *Dacia Felix* trebuie să se ţină seamă de contribuţia importantă a Orientului bizantino-slav al „Barbarilor”. Aceasta este identitatea noastră etnolingvistică. De aceea, poate, unii istorici orientalişti cred că „locul Românilor era într-o Europă în care s-au format”, mai degrabă decât „într-altă Europă, spre care privesc!”.

BIBLIOGRAFIE

Armbruster 1977 = Adolf Armbruster, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1977.

Brezeanu 1999 = Stelian Brezeanu, *Romanitatea orientală în Evul Mediu*, Bucureşti, Editura All, 1999.

Diculescu = C. Diculescu, *Elementele vechi greceşti din limba română*, în DR, IV, 1924–1926, p. 354 şi urm.
Dragomir 1944 = Silviu Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et ses frontières historiques*, în „Balcania", VII, 1944, nr. 1, p. 1–41.
Madgearu 2010 = Alexandru Madgearu, intervenție în Mihai E. Ionescu, Sergiu Iosipescu (ed.), *Bizanț versus Bizanț*, Bucureşti, Editura Militară, 2010.
Marmeliuc 1959 = D. Marmeliuc, *Cuvinte de origine greacă în limba română*, în LR, VIII, 1959, nr. 1, p. 29 şi urm.
Mihăescu 1966 = Haralambie Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1966.
Modželewski 2006 = Karol Modželewski, *L'Europe des Barbares. Germains et Slaves face aux héritiers de Rome*, Paris, Aubin – Flammarion, 2006.
Monteverdi 1952 = Angelo Monteverdi, *Manuale di avviamento agli studi romanzi*, Milano, Francesco Vallardi, 1952.
Niculescu 1978, 2003 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1978 ; vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003.
Papacostea 1984 = Victor Papacostea, *La Roumanie et les études balcaniques*, în RESEE, XXII, 1984, nr. 3, p. 229–232.
Philippide 1905 = Alexandru Philippide, *Altgriechische Elemente în Rumänischen*, in *Bausteine zur Romanischen Philologie. Festgabe für A. Mussafia*, Halle, 1905.
Pop, Şipoş 2009 = Ioan-Aurel Pop, Sorin Şipoş, *Silviu Dragomir şi dosarul Diplomei Cavalerilor Ioaniți*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009 (în special cap. *Romanitatea nord-balcanică*, p. 64–76).
Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române.* [...] *Ediție definitivă*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986.
Testi = Latino „circa romançum" e „rustica romana lingua". Testi del sec. VII, VIII e IX secolo, Padova, 1965 (ed. a II-a, 1983).
Teodor 1981 = Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanțul în veacurile V–XI e.n.*, Iaşi, Editura Junimea, 1981.

"THE BARBARIANS" AND THE ROMAN EMPIRE – THE WEST AND EAST OF THE ROMANIC EUROPE (*Abstract*)

The article's purpose is to clarify certain aspects of the transition from Latinity to Romance during the decadent times of the migratory populations' invasions from the North-East and the East of Europe into the Roman Empire territories. We highlighted the idea that the "barbarians" determined, first of all, the alterity of the Romanian Romanity, namely "the other Latinity" (*l'altra latinità*). The Romanian language constituted itself based, firstly, on the Greek and Latin cultures, due to the historical conditions that supported the millenary connection to the Orient, the Greek culture, pre-Roman, Byzantine or post-Byzantine. Having as a starting point Karol Modželewski's book, *L'Europe des Barbares*, the author accepts the idea that the Germanic "barbarians" contributed more than the Christianity to the construction of the (Western) Rome.

The "barbarians" were also victorious in the East: the Slavs did not subject completely to the Greek-Orthodox confession and did not create a unitary Christian area. Rome's domineering-pragmatic fame was stronger than the Byzantium's abstract religious attraction. Closely knowing these historical circumstances, we can define better the Romanian Romanity, whose main feature is

ambiguity of a double affiliation. It began under the Rome's Empire in Dacia Felix but it constantly benefited from the important contribution of the Byzantium-Slavic East, namely from the long lasting presence of the "barbarians". Thus, our ethno-linguistic identity is eastern-western.

Cuvinte-cheie: *tranziţie de la latinitate la romanitate, rolul „barbarilor", dubla apartenenţă est-vest a remanităţii româneşti*

Keywords: *transition from Latinity to Romanity, the role of the „barbarians", the double affiliation eastern-western of the Romanian Romanity*

Università degli Studi
Istituto di Filologia Romanza
Udine, Via Mazzini, 3
Italia